

BUXORO VOHASIDAGI KASB-KOR, HUNARMANDCHILIK BILAN BOG'LIQ AYRIM QADAMJOLAR

Annotatsiya. Mazkur maqolada Buxoro vohasi hududida joylashgan kasb-kor, hunarmandchilik bilan bog'liq ayrim qadamjo-ziyaratgohlarning shakllanish tarixi hamda u bilan bog'liq diniy e'tiqodiy qarashlar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Tarixiy tepalik, qadamjo, ziyoratgoh, Xoja Kosagar, Nuriddin Xilvati mozori, Mahmud Shayx Rangrez, Shermuhammad Juvozkán, Xoja Asbgardon, Xoja Sesaron, Boboyi Porado'z mozorlari.

НЕКОТОРЫЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ, СВЯЗАННЫЕ С РЕМЁСЛАМИ И ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ В БУХАРСКОМ ОАЗИСЕ

Аннотация. В данной статье анализируется история образования некоторых всех видов, все виды с профессиями и ремеслами, расположенные на территории Бухарского оазиса, а также все виды религиозных верований.

Ключевые слова: исторический холм, святая, усипалниса, Ходжа Kosagar, гробница Нуриддина Xilvati, гробница Макмуда Шейха Рангрёза, Шермуksamмада Ювозкана, Ходжи Asbgardona, Ходжи Sesarona, гробница Бабаи Порадоза.

SOME HISTORICAL SITES RELATED TO CRAFTS AND TRADES IN THE BUKHARA OASIS

Annotation. This article analyzes the history of the formation of some shrines related to professions and handicrafts located in the territory of the Bukhara oasis, as well as religious beliefs related to it.

Key words: Historical hill, shrine, shrine, Khoja Kosagar, Nuriddin Khilvati tomb, Mahmud Sheikh Rangrez, Shermuhammad Zhuvozkán, Khoja Asbgardon, Khoja Sesaron, Babayi Poradoz tombs.

O'rta asrlarda islom sivilizatsiyasining yirik markazlaridan bo'lgan Movarounnahr o'lkasidan ko'plab diniy va dunyoviy ilm olimu-ulamolari, tasavvuf shayxlari yetishib chiqqan bo'lib, ularning so'nggi orom topgan makonlari keyingi avlodlar tomonidan ziyorat qilinadigan maskanlarga aylantirilgan. Islom olamiga minglab ulamolar hadya etgan muqaddas zaminimiz yuzlab ziyoratgohlar va qadamjolar o'lkasi sifatida ham mashhurdir. Ushbu dunyo tan olgan ilm egalarning deyarli barchasi, qaysidir kasbning mohir ustasi ham hisoblanishgan.

XIX asrning oxiri - XX asr boshlarida Buxoro shahrida 200 dan ortiqroq ko'chalar, guzarlar va mahallalarda hunarmandlar yashaganlar. 100 ga yaqin ko'chalarning nomi kasb-hunar yo'nalishi nomi bilan tilga olingan. Jumladan, temirchilik bilan shug'ullangan hunarmandlar shaharning 57 ko'chasida yashaganlar, shu jumladan degrezi (qozon quyuvchi), myexchagaron (mix yasovchi), misgaron (misgarlar). Xosa Po'lat, To'pxona, Usta Ruhi, Aroki misgari, G'ulom Ali to'pchiboshi, Zangulasozon, Zargaron, Qo'chqor Qo'rchi va boshqalar. Zargarlar 30 ko'chada, tikuvchilar 51 ko'chada, gilkor (quruvchilar) 34 ko'chada, duradgorlar 33, poyafzalchilar 32 ko'chada yashaganlar.

Har bir mutaxassislikka ega bo'lgan hunarmandlarning sig'inadigan mahalliy avliyo, qadamjo, mozorlari bo'lgan. Jumladan, oyoq kiyimi tikuvchilarining mahalliy homiylari Boboyi Poraduz, temirchilarning usta Ruhi, qassoblarning Jon Mardi Qassob, tikuvchilarning Imom Muhammad G'azoli, hammomchilarning hazrati Nasvix, charmgarlarning Xo'ja Bulg'or, kulolchilarning Hazrati Miri Kulol, Xoja Kosagar, Shayx Sayfiddin Xilvati, rangrezlarning shayxi

44 Rangrez, Juvozonlarning Sher Muhammad Juvozkash, darvoz, tikuvchilarning Yusuf Hamadoni, otboqarlarning Xo'ja aspgardon, nonvoylarning piri Boboyi Nonkash va hokazolar bo'lgan. Bularning hammasi shahar ichkarisida yoki shahar atrofidagi uncha uzoq bo'lmagan, ya'ni Buxoro atrofidagi tumanlarda turli xil kasb-hunar pirlari bo'lib, ularning soni yuzdan oshiqroqdir.

Xoja Kosagar-Buxoro shahrining Kosagaron mahallasida joylashgan maxsus mozor bo'lib, bunda alohida xonaning ichida qabr bo'lgan. Mozorda tug' ko'tarilgan edi. Xonadagi qabr oldida "Sepoyayi Tagi Kosa" (Kosa ostida qo'yiladigan sepoya) va bir necha sopol kosalar qo'yilgan. Bu qabr XIII asrga tegishli bo'lib, unga Xoja Kosagarning muborak jasadi qo'yilgan. Xoja Kosagarning asli nomi-ma'lum va mashhur buxorolik zohid va shayxlardan Xoja Alouddin al-Buxoriy Kosagardir. Xoja Alouddin Shayxul olam Sayfiddin Boharziyning ashoblaridan bo'lib, uning vafotidan keyin uning vorislari - o'g'li Olimshoh bin Imom Alouddin Buxoriy Kosagar va Xoja Alouddinning birodari Xoja Tojiddin Buxoriy fathobodiy Kosagarlar Kosagaron mahallasida Imom Xoja Alouddinning jasadini dafn qilib, o'sha joyda maqbara, xonaqo, masjid va madrasa kabilarni o'z mablag'lari bilan quradilar.

Shayxul olam Boharziy uning mozori yaqinidagi xonaqo madrasa, masjid va mozorga Kosagaronidagi yerlarni vaqf qilgan edi. Xoja Alouddinning avlodlari ham ma'rifat tarqatuvchilardan, imom, zohid bo'lishgan. Mazkur ma'lumotlarni yozgan Buxorolik tarixchi olim Narzullo Yo'ldoshev shu guzarda tug'ilib, yoshlik davri ham shu mahallada o'tgan. U kishining yon qo'shnilari Ahmadjoni Jomafurush, Qori Chinni (bu kishi chinni idishlar bilan savdo qilganlar). Har ikkalasi ham mahallada obro'li, ma'rifatli zotlardan hisoblanganlar. Ular avliyoyi Kosagar haqida quyidagicha hikoya qilgan edilar: Bu mahalla Imom Shayx Alouddin Kosagar nomiga qo'yilgan. O'g'li Olimsho mahallada maqbara, xonaqo, madrasa, masjid binolari qurib, aholi uchun ma'rifat eshigini ochib berganlardan edilar.

Kosagardondagi mozor, maqbara, madrasa, xonaqo, masjid kabi nodir arxitektura yodgorliklari 1930-1940 yillarda sovetlar buyrug'i bilan buzib tashlangan, mahalla xarobazorga aylantirilib, aholisi turli qishloqlarga ko'chib ketganlar. Kosagaron, Morkush, So'fiyon, Saraxsiyon kabi mahallalar ham tamomila xarobazorga aylanib qoladi. Hozirgi davrda bu mahallada eski hovlilardan birortasi qolmagan. 1960-1970 yillarda qurilgan shaxsiy yer uchastkalarda turli hududlardan ko'chib kelganlar yashamoqda. Bu mahallada XIII-XIX asrning oxirlarigacha ko'pgina kosagarlar (kulollar) yashaganlar, XIX asrning oxirlarida Rossiyadan ko'plab keltirilgan fabrika chinni idishlarga talab ko'payganligi sababli, bu maxallada kosagarlik kasbi kasod bo'lgan. Usta kosagarlar boshqa kasb bilan shug'ullanganlar.

Kosagaron mahallasidagi Xoja Alouddin al Buxoriy Kosagar qabri kulol-kosagarlarning mahalliy pirlari hisoblangan. Shogirdlikdan usta darajasiga ko'tarilganlar shu yerga kelib, qo'y so'yib, qurbonlik qilgan va qozonlarda ovqatlar pishirib, o'z qo'llari bilan yasagan idishlariga ziyoratchilarga suzib bergan, idishlarni qaytib olmagan, kosani esa ovqat yegan kishi tabarruk deb, olib ketilgan. Bu yerda vaqti-vaqti bilan kulollar arvohi pir marosimi ham o'tkazilgan. Marosim bir necha kun davom etgan.

Nuriddin Xilvati - "Kitobi Mullozoda" da... Bar darvozayi Ohangaron, dar daruni Hisor turbati (qabri) Shayxul olam al orif al mujohid Shayx Nuriddin Xilvati ast, rahmatullohi ki, az Xalifaxoi xonavodii Shayx Najmiddin Kubro an qudsi alloh sira, deb yozilgan. Mazmuni: Ohangaron darvozasi yaqinida, Hisorning ichkarisida Shayxul olam al orif al mujohid Shayx Nuriddin Xilvatining qabri bor, u al akbar Najmiddin Kubro xalifalaridandir. So'zangaron mahallasi yaqinida Xo'ja Nuriddin Xilvatining maqbarasi hozirgi Toqi telpakfurushon ichkarisidagi binoning burchagida joylashgan, u yerda 1940 yillargacha tug' ham bor edi.

Islomiyatgacha Buxoroda yetti darvozaning biri Ohangaron deb atalgan. Bu darvoza XVI asrda bino qilingan "Toqi telpak" (eski nomi "Toqi telpakfurushon")ning janubi tomonidan bo'lgan. Mullozoda bu kitobni XV asr boshlarida yozgani uchun, o'sha vaqtlarda bu darvoza bo'lgan.

XVI asrning ikkinchi yarmida Abdulloxon Shayboniy podsholigi davrida Buxoro shahri rivojlanib, shahar qal'asining o'n bir darvozasi ancha kengaydi. Shuning uchun ham Ohangaron darvozasi shahar ichkarisida qolgan. "Ohangarlar" darvozasi yaqinida XVI asrgacha juda ko'p

temirchi ustalar tomonidan yasalgan temir buyumlar, sotiladigan do‘konu rastalar mavjud bo‘lgan. 1824-1825 yildagi bir hujjatda yozilishicha, o‘sha yillardagi Ohangaron darvozasi yaqinida bo‘lgan So‘zangaron mahallasida yigirma sakkizta ohangarlarning igna, pichoq, ketmon kabi turli temir buyumlar ishlab chiqaradigan do‘kon (kichik korxonalar)lari mavjud bo‘lgan.

1940 yillardan mashhur temirchilar sulolasining avlodlaridan Usta Sharif Kamolov (Sharifi toshgar)ning ustaxonasi bo‘lgan. Hozir ham uning o‘g‘li va nabiralari temirchilik kasbini davom ettirmoqda. Ular ishlab chiqargan buyumlar chet el ko‘rgazma va yarmarkalarida oldingi o‘rinlardan turadi. Ayniqsa, Usta o‘g‘illaridan Hoji Usta Shokir Kamolov tomonidan yasalgan ketmonu o‘roqdan tortib, cyer naqshingor laliyu, shamdon, gulburri qaychigacha xalq amaliy san‘atining ajoyib namunalarining dovurug‘i Hindiston, Pokiston, Saudiya Arabistoni, Shveysariya singari turli mamlakatlardagi xalqaro ko‘rgazmalardan faxrli joy olgan. Usta Shokir 1994 yili Pokistonda o‘tkazilgan “Musulmon hunarmandlari ish ustida” jahon festivalida ikkinchi darajali diplomni olishga muvaffaq bo‘ldi. 1995 yili esa YUNESKO sertifikatini bilan taqdirlandi. Rahmatli usta Sharif umr bo‘yi mo‘jazgina ustaxonada mehnat qilgan bo‘lsa uning farzandi Usta Shokir va o‘g‘illari Shavqiddin, Zavqiddin, shogirdlari Zoyir, Abduvohid Kamolovlar ishtirokida temirchilik o‘tmishidan hikoya qiluvchi muzey ustaxonasini ham tashkil etganlar.

Alloma, fozil, zohid, olim Shayx Nuriddin Xilvati holvapazlarning ham mahalliy pirlaridan bo‘lib, holvapazlar yilning ma‘lum vaqtlarida uning mozorida “Arvohi pir” marosimini o‘tkazganlar. Toqi Telpakdan Xilvati mozori oldidan to masjidi “Mag‘oki Attori”gacha holva va turli shirinliklar rastasi bo‘lib, rastada turli holva va shirinliklar mavjud bo‘lgan. Bu azaliy odat XX asr boshlarigacha davom etib kelgan.

Rivoyatlarda, Shayx Nuriddin Xilvati Xorazmdan Najmiddin Kubro xohishi bilan 1218-1219 yillarda Buxoroda kubraviylik tariqatini targ‘ib qilish maqsadida kelgan. Buxoroda holvapazlik hunari bilan shug‘ullangan. Holvapazlik sohasida ko‘p karomatlar ko‘rsatib, u avliyo darajasiga yetgan mashoyixlardan bo‘lib, tariqat ilmida ham yuksak iste‘dod sohibi bo‘lgan. Uning muqaddas nomi butun Movarounnahr va Xurosonda mashhur bo‘lgan. Buxoroga kelgan har bir ziyoratchi va savdo karvonlarining ahli Shayx Nuriddin Xilvati qabrini ziyorat qilgan, ziyorat qiluvchilarning ishlari Allohning xohishi va irodasi bilan yaxshi tomonga rivojlangan.

Shayhi Rangrez – Darvozai Qavola mahallasining ikkinchi nomi Shayxi Rangrez yoki ayrim manbalarda Shayxi Gulrez deb ham ataganlar. Zohid va hunarmand, ya‘ni matolarga gul bosishda beqiyos katta hunar egasi bo‘lib, bu sohada juda ko‘p karomatlar ko‘rsatgan. Rivoyatlarga qaraganda, ranglanmagan oq kalavalarni oqib turgan ariq suviga botirgan va suvdan o‘sha kalavalalar uch xil rangga bo‘yalib chiqqan. Uning karomatlarini ko‘rgan Shayxul olam Sayfiddin Boharziy o‘z shogirdi Shayx Rangrezni haqqa karomat egasi deb hisoblab, o‘zining marzalaridan shahar qal‘asi tashqarisidagi qishloqni unga taqdim etgan. Shayx Rangrez vafot etib, o‘sha qishloqda dafn qilingan.

XVI asrning ikkinchi yarmida shayboniy Abdullaxon II Buxoro shahrini kengaytirgan va shu qishloq ham shahar ichkarisiga kiritilib, darvoza o‘rnatilgan. Bu darvozani Qavola, keyinroq Qarshi deb ataganlar. Shayxi Rangrez mahallasi ham shahar ichkarisida Qavola darvozasi yonida bo‘lgan.

Shermuhammad Juvozkani - shu nomli mahalla, darvozai O‘g‘lon yaqinida bo‘lib, qabri va mozori mavjud bo‘lib, Shermuhammad Juvozkani shayx, so‘fi, zohid bo‘lib, juvozlarni o‘rnatishda ko‘p karomatlar ko‘rsatganligi uchun ushbu shaxsni avliyo darajasiga ko‘tarib, uning qabri muqaddaslashtirganlar. Shuningdek, bu mozar xalq orasida bolalarni ko‘k yo‘tal (sulfayi kabutak)ga shifo beruvchi avliyo deb hisoblab, fuqarolar o‘z bolalarini qabrga olib borib, qabr toshini bolaga yog‘ surtib yalatganlar.

Xoja Asbgardon - shu nomli mahallada maxsus tepalik mozar bo‘lib, bu mozordan peshob qila olmagan otlarni uch marta aylantirganlar, bu joyni muqaddas deb bilishgan. Mozorning qachon paydo bo‘lganligi manbalarda aks etmagan. Bu mozar ham eng qadimgi mozarlardan bo‘lishi ehtimoldan holi emas. Xoja Asbgardon, Xoja Nurobod va Xoja Sesaron - avliyolari uch aka-uka bo‘lganlar. Uchalasi ham haqqa etib avliyo darajasiga ko‘tarilib, Buxoroning turli joylarida ularning qadamjolari mavjud. Xoja Asbgardon yoki Xoja Chorshanbe mozori shu

46 nomdagi mahallada bo'lib, Xiyobondan sharq tarafda, Masjidi Balandga yaqin hududda. 1930-1940 yillar qatog'on yillarida "diniy qoldiq" sifatida Xoja Abgardon mozori va tepalik buzib tashlangan. Keyinchalik mahalla aholisi bu muqaddas joyni qayta tiklagan.

Boboyi Porado'z maqbarasi - Buxoro shahrining janubi-sharqiy qismida salohxona darvozasidan tashqari ikki yuz metrga keladigan mozorda Boboyi - Porado'z maqbarasi bo'lgan. XV asr boshida bu yerda maqbara, masjid, ziyoratchilar uchun xonalar, hovuz, quduq kabi arxitektura kompleksi bo'lgan. Hozirgi davrda poyafzal tikuvchilar jamoasining piri bo'lgan Boboyi Porado'z maqbarasining faqat markaziy qismi qolgan. Boboyi Porado'z nomi bilan juda ko'p afsonalar bog'langan.

Rivoyatlarni birida shunday hikoya qilinadi. Bir kishi Makkani ziyorat qilish uchun Buxorodan piyoda bormoqni jazm qilib, Boboyi Porado'z oldiga kelib, unga yo'lda mustahkam oyoq kiyim tikib berishni iltimos qilib so'rabdi. Usta tarvuzning po'g'ogidan oyoq kiyimi tayyorlab berib, oyoq kiyimining mustahkamligiga uni ishontiradi. Ziyoratchi Makka va Madinaga piyoda borib, Hoji bo'lib qaytib keladi, ammo Boboyi Porado'z tikkan bu oyoq kiyimi xuddi yangiday turgan ekan va o'zining ilgarigi holatini o'zgartirmagan ekan. Shundan keyin butun Buxoroda Boboyi Porado'zning shuhrati tarqalib, uni hamma poyafzal tikuvchilarning piri deb tan olgan.

"Agar "Boboyi Porado'z" mozorining tuprog'i yara, zahm kasali kabilarga shifo bo'ladi" deb bilganlar. XX asr boshlarida Boboyi Porado'zga keluvchi ziyoratchilar shunchalar ko'p bo'lganki, xuddi Buxoro shahridagi Xoja Ahmadi Parron, Turki Jandi, Qo'chqor ato kabi mozorlardek, bu mozor oldidan ham ulov ustida yurmaganlar, oyoq kiyimlarini yechib, piyoda ziyorat qilganlar.

"Kitobi Mullozoda" asarida yozilishicha, Boboyi Porado'z XIII asr oxiri va XIV asr birinchi yarmida yashagan. Mullazodaning nasriy uslubidagi kitobini nazmi uslubga aylantirgan Olim shoh madrasasining mudarrisi Mullo Mir Abdullo Xoja keltiradi. Buxoroning janubida Boboyi Porado'z qabri bor ey yor deb yozgan. Boboyi Porado'zning asli nomi Abu Bakr Muhammad Ahmad al Iskof bo'lib, "Iskof" so'zi arabchada poyafzal tikuvchi, tojik tilida Porado'z demakdir. O'zi esa mashhur xanafiylar imomi bo'lgan. Xanafiya sunniylikdagi diniy huquq mazhablaridan biri bo'lib, XIII asrda Abu Hanifa an Nu'mon asos solgan va Xuroson, Movarounnahrda keng yoyilgan. Xanafiya qonunlariga nisbatan yumshoqligi va qulayroqligi, xalqlarining mahalliy an'analarini e'tiborga olinganligi sababli keng yoyilgan.

Sunniylik yo'nalishidagi musulmonlarning uchdan bir qismidan ko'prog'i Xanafiylar mazhabiga kiradi. Inqilobdan ilgari chor Rossiyasi hududidagi musulmonlar (jumladan, Buxoro amirligi musulmonlari)ning sunniy yo'nalishidagi qariyb hammasi shariatda Xanafiya mazhabiga amal qilishgan. 1920 yildan keyin Qonunlarning amalda qolishi va Sovet socialistik qonunchiligining kiritilishi tufayli Xanafiya mazhabining huquqiy hayotdagi ta'siri tugatilgan. Uning oilaviy va maishiy hayotdagi ayrim elementlari, jumladan, nikoh, taloq va boshqalar uchrab turadi.

Mahalla keksalarining hikoya qilishlaricha, XX asr boshlarida Boboyi Porado'z maqbarasidan tashqari, bu qabristonda hunarmandchilik pirlari dafn etilgan bir necha maqbaralar mavjud bo'lgan. Boboyi Porado'z maqbarasidan shimoliy-sharqiy maqbara kigiz ishlab chiqarish ishlari bilan band bo'lgan hunarmandlarning piri hisoblangan Boboyi Namati maqbarasi va maqbara yonida masjid, hovuz, quduq, azon aytiladigan minora ham bo'lgan. Mullozodaning kitobida yozilishicha, Boboyi Porado'z maqbarasi yaqinida holvapazlarning piri Sirojiddin Xilvati, somsapazlarning piri Shayx Mahmud qabri bo'lgan. Mullozoda asarida shayx Mahmudning shaxsi muallif tomonidan juda yuqori baholanadi, u qisman shunday yozadi: "Bu shayxning qabri e'tiborli kishilar payvari, dindorlarning madadkori, ilmlar donosi, xojagonlar Xalifi, ya'ni Sibusapaz Mahmudning oromgohidir". Butun hunarmandlar Boboyi Porado'zni o'zlarining pirlari hisoblaganlar, uning mozorida har yili 2-3 marotaba "arvohi pir" marosimini o'tkazganlar, ayniqsa, 21 mart (Navro'z) kuni yil kirishi bahorgi tunu-kunning barobarligi vaqtida bu mozorda O'rta Osiyoning ko'pgina shahar va qishloqlaridan ziyoratchi hunarmandlar

o'zlarining ishlab chiqargan mahsulotlarini sotish hamda muqaddas pirni ziyorat qilib, qadamjoda ziyofatlar uyushtirganlar.

Ye.M.Pesherevaning yozishicha, Navro'z bayrami davrida har seshanba kuni Boboyi Porado'z mozorida hunarmandchilikka aloqador bo'lgan xotin-qizlarning alohida bayramlari o'tkazilgan. Shu asnoda xotin-qizlar ham bu jamoa bilan bog'langanlar. O'rta Osiyoning boshqa joylarida ham Boboyi Porado'zning qabri bo'lgan, igna bilan aloqador bo'lgan hunarmandlar o'zlarining mahalliy mozorlarida Boboyi Porado'zga sig'inganlar.

1970 yillar oxiri 1980 yillar boshida O'zbekiston Fanlar akademiyasi arxeologiya instituti xodimlari U.A.Alimov, D.K.Mirzaaxmedov va boshqa arxeologlar professor A.R.Muhammadjonov rahbarligida Boboyi Porado'z mozorida arxeologik tadqiqot ishlari olib borilgan. Yodgorlik asosan XIV asrda xalq ustalari tomonidan qurilgan bo'lib, bizning zamonamizgacha butunligicha yetib kelmagan. XVII asr oxiri XIX asr boshlarida amirlikdagi to'xtovsiz urushlar natijasida majmuaning katta qismi vayron bo'lgan. XX asr boshlarida mahalliy xalq hisobidan bu maqbarani bir necha marta qaytadan tiklashga uringanlar. Ammo restavratsiya qilish ko'p mablag'ni talab etgan. Amirlik ta'mirlashga xazinadan mablag' ajratmagan. Sovetlar hokimiyati davrida qarovsizlik natijasida obidalar vayron bo'lib ketgan.

Vatanimiz o'z istiqlolligi qo'lga kiritgandan so'ng, Yurtboshimiz yetakchiligi hamda rahbarligi ostida milliy-madaniy qadriyatlar, diniy erkinlik va bag'rikenglik siyosati, yurtimizdagi muqaddas qadamjolar-ziyoratgohlarga bo'lgan munosabatning tubdan o'zgarishi, ularning qayta tiklanishi va obodonlashtirish ishlari natijasida ko'plab ta'mirtalab ob'yektlar qayta tiklandi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Бухарский музей инв. №.11453/7,11452/7.
2. Нарзулла Йўлдошев Бухоро авлиёларининг тарихи. Бухоро.-1997.
3. Садриддин Салим Бухорий Бухоронинг табаррук зиёратгоҳлари. Бухоро. Дурдона. 2012.
4. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 10-том. Тошкент. 2005.
5. Rajabov, O. I. (2021). Buxorodagi ayrim muqaddas qadamjo-qal'alar xususida. *Scientific progress*, 1(6), 1162-1168.
6. Муин ул-фуқаро Аҳмад ибн Маҳмуд Бухорий. Тарихи Муллозода дар зикри мазороти Бухоро (Бухоро мазорлари ҳақида Муллозоданинг тарих китоби). К.Раҳимов. Тўлдирилган варианты. Т., 2019
8. Rajabov, O. (2021). "Тарихи Муллозода" асари—Бухоро муқаддас қадамжолари ва зиёратгоҳлари тарихи бўйича муҳим манба. *Центр научных публикаций (buxdu.uz)*, 8(8).